

Gedachten

BLAISE PASCAL

Gedachten

Vertaling en aantekeningen: Frank de Graaff

Boom | Amsterdam

© Boom uitgevers Amsterdam, 2009
Eerste uitgave: 1997
Tweede, herziene druk, Grote Klassieken, 2009
Derde druk, nieuwe uitvoering, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: René van der Vooren
Ontwerp binnenwerk: Leo de Bruin †
Uitvoering binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2440 880 1
NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Vooraf 9

Deel I: *Ingedeelde fragmenten*

I	ORDENING	12
II	IJDELHEID	15
III	ELLEENDE	26
IV	VERVELING	33
V	VERKLARING VAN DE FEITEN	34
VI	GROOTHEID	41
VII	TEGENSTRIJDIGHEDEN	45
VIII	VERSTROOING	52
IX	DE FILOSOFEN	59
X	HET HOOGSTE GOED	61
XI	A.P.R.	63
XII	BEGIN	68
XIII	OVERGAVE EN GEBRUIK VAN HET VERSTAND	71
XIV	VOORTREFFELIJKHEID	75
XV	OVERGANG	77
XV ^{bis}	DE NATUUR IS VERDORVEN	85
XVI	DE ANDERE GODSDIENSTEN BERUSTEN NIET OP WAARHEID	86
XVII	DE GODSDIENST AANTREKKELIJK MAKEN	91
XVIII	GRONDSLAGEN	92
XIX	SYMBOLISCHE WET	97
XX	RABBINISME	109
XXI	BESTENDIGHEID	112
XXII	BEWIJZEN VOOR MOZES	116
XXIII	BEWIJZEN VOOR CHRISTUS	118
XXIV	PROFETIEËN	124

XXV	BIJZONDERE SYMBOLEN	129
XXVI	CHRISTELIJKE MORAAL	131
XXVII	CONCLUSIE	136

Deel II:

Niet ingedeelde fragmenten

1e	SERIE	140
2e	SERIE	147
3e	SERIE	154
4e	SERIE	163
5e	SERIE	165
6e	SERIE	171
7e	SERIE	173
8e	SERIE	174
9e	SERIE	177
10e	SERIE	179
11e	SERIE	180
12e	SERIE	184
13e	SERIE	189
14e	SERIE	191
15e	SERIE	196
16e	SERIE	199
17e	SERIE	202
18e	SERIE	208
19e	SERIE	210
20e	SERIE	214
21e	SERIE	216
22e	SERIE	217
23e	SERIE	219
24e	SERIE	237
25e	SERIE	247
26e	SERIE	264
27e	SERIE	273
28e	SERIE	279
29e	SERIE	283
30e	SERIE	289
31e	SERIE	293

Deel III:
Wonderen

32e SERIE	296
33e SERIE	300
34e SERIE	311

Deel IV:
Niet in de kopie opgenomen fragmenten

I DE BUNDEL ORIGINELLEN	323
II DE TWEEDE KOPIE	361
III DE UITGAVE VAN PORT-ROYAL	364
IV UIT DE PAPIEREN VAN DOKTER VALLANT	365
V HET HANDSCHRIFT PÉRIER	366
VI DE HANDSCHRIFTEN GUERRIER	370
VII NIET-GEPUBLICEEERDE GEDACHTEN	373
AAN PASCAL TOEGESCHREVEN UITSPRAKEN	376
Verantwoording	379
Concordantie	383
Noten	395

Vooraf

Tijdens een colloquium over de *Pensées* in november 1954 waar *pascalians* van zeer uiteenlopende pluimage aanwezig waren, zoals Mesnard, de priester Cognet, de marxisten Lefebvre en Goldmann, Gouhier, Lafuma en vele anderen die nog tientallen jaren het gezicht van het Pascal-onderzoek zouden bepalen, werd de vraag opgeworpen hoe het mogelijk is dat we bij Pascal dezelfde ideeën vinden in bijna dezelfde bewoordingen als bij zijn tijdgenoot Charron en dat toch de beschouwingen van de laatste vrijwel vergeten zijn. De ‘macht van het woord’ bij Pascal, die de eeuwen doorstond, zo zei men, reikt verder dan het esthetische: het getuigt van een *ervaring*. Zelf zou ik nog verder willen gaan en stellen dat het woord hier ervaring is.

Een van onze uitgevers van christelijken huize vertrouwde mij toe dat Pascal, de grote apologeet, zijns inziens geen echte gelovige was. Deze uitspraak verbaasde mij, maar ik begon allengs te vermoeden waarop dit wantrouwen, van rechtzinnige zijde nog wel, gestoeld was. Bij het werken met Pascals frenetiek neergekrabbelde gedachten werd mij duidelijk dat hij hier niet ‘zijn geloof uitdraagt’ maar een onafgebroken strijd levert om te geloven. De libertijn, tegen wie hij praat, leeft in hemzelf. Evenals Montaigne is hij jaloers op de simpele dorpeling, voor wie geloven een vanzelfsprekend ‘inzicht van het hart’ is. Als wetenschapper en kind van het jonge, hemelbestormende rationalisme wil hij deze emotionele leemte in zijn innerlijk met zijn denken overbruggen, maar net als de man die zichzelf wil optillen valt hij steeds terug en houdt ons dan weer voor om maar helemaal met denken te stoppen: ... *vous abêtira*, ‘... (het) zal u verstandeloos maken’, of het geloof te aanvaarden met de houding van een gokker, als een soort existentiële sprong. Of hij confronteert ons met een nachtelijke mystieke ervaring, een tijdelijke euforie, waarin hij eindelijk voelde wat hij wilde voelen en wilde voelen wat hij voelde, een ervaring die hij tot elke prijs wilde vasthouden, zodat hij wat hij er die nacht over opschreef in de zoom van zijn jas naaide en nog jaren bij zich droeg.

Pascal is voor mij een van die geesten, die een levende manifestatie zijn van de tegenstrijdigheden in het denken van hun tijd, tegenstrijdig-

heden die, omdat zij nooit ophouden ermee te worstelen, hun lot bepalen.

Een van de problemen voor Prosper Faugère, die in 1844 als eerste een uitgave van de volledige *Pensées* op basis van de grondtekst verzorgde, en voor zijn lange reeks opvolgers, van wie de door ons geraadpleegden achterin dit boek genoemd worden, was de vraag wat de grondtekst eigenlijk was. De door mij gevolgde editie van Louis Lafuma (Parijs/Luxemburg, 1951, gepresenteerd in het volledige werk door Éditions du Seuil, 1980), die zo getrouw mogelijk de tekst wil geven die Pascal bij zijn dood achterliet, geeft derhalve de tekst van het handschrift, het zg. *Recueil original* (bundel originelen), in de volgorde van de eerste van de twee kopieën die daarvan vervaardigd zijn toen het handschrift nog compleet en onbeschadigd was – merkwaardig genoeg, daar Lafuma de tweede kopie beter vond. Toch heb ik om verschillende redenen niet voor de editie gekozen die van de tweede kopie uitgaat, namelijk die van Sellier. Lafuma geeft naast het bovengenoemde ook alles wat maar enigszins tot de *Pensées* kan worden gerekend, zoals doorgehaalde passages en uit andere bronnen bekende fragmenten; verder verwijst verreweg de meeste literatuur over de *Pensées* naar een van de twee Lafuma-edities.

De tekst van het *Recueil original* is nu, vooral sinds het werk van Tourneur, definitief ontcijferd, op allerlei kleinigheden na die voor het grootste deel wel twijfelachtig zullen blijven, en op punten waar dat voor de interpretatie van belang is, heb ik vaak een afwijkende lezing van andere tekstbezorgers bij het vertaalwerk betrokken.

Ten slotte verdient vermelding dat ik dit werk niet had kunnen volbrengen zonder de niet-aflatende bibliografische, kritische en taalkundige steun van drs. R.J. Veenhoven.

Frank de Graaff

DEEL I

Ingedeelde fragmenten

I
ORDENING

1. De Psalmen over de hele aarde gezongen.

Wie getuigt van Mohammed? Hijzelf. Jezus Christus wil dat zijn eigen getuigenis niet telt.

Getuigen moeten, om als zodanig te kunnen fungeren, er altijd zijn, en overal, en er ellendig aan toe zijn. Hij¹ staat alleen.

2. Ordening in de vorm van dialogen.

‘Wat moet ik doen? Ik zie overal alleen maar duisternis.’

‘Moet ik geloven dat ik niets ben? Moet ik geloven dat ik God ben?’

3. ‘Alle dingen veranderen en volgen elkaar op.’

‘U vergist U, er is...’

‘Wat, zegt u niet zelf dat de hemel en de vogels het bestaan van God bewijzen?’ – ‘Nee.’ – ‘En zegt uw Godsdienst het niet?’ – ‘Nee. Want in zekere zin mag dat gelden voor enkele geesten aan wie God dit inzicht heeft geschonken, wat het merendeel betreft is dit evenwel onjuist.’

4. Brief om ertoe aan te zetten naar God te zoeken.

En dan, hem te doen zoeken bij de filosofen, sceptici² en dogmatici, die degene die hem³ zoekt zijn rust zullen ontnemen.

5. Ordening.

Een vermanende brief aan een vriend om hem ertoe te bewegen te zoeken. En hij zal antwoorden: ‘Maar wat heb ik eraan om te zoeken? Niets wordt duidelijk.’ En hem antwoorden: ‘Wanhoop niet.’ En hij zou weer antwoorden dat hij gelukkig zou zijn als hij enig inzicht kreeg, maar dat het hem juist volgens deze religie niets zou baten op deze manier te geloven en dat hij daarom net zo lief helemaal niet zoekt. En hem daarop antwoorden: ‘De Machine’.

6. Eerste deel: Ellende van de mens zonder God.

Tweede deel: Zaligheid van de mens met God.

Anders gezegd:

Eerste deel: Dat de natuur verdorven is, [wat blijkt] uit de natuur zelf.

Tweede deel: Dat er een Hersteller is, [wat blijkt] uit de Schrift.⁴

7. Brief die het nut van de bewijzen aangeeft. Door de Machine.

Het geloof is anders dan het bewijs. Het ene is menselijk en het andere is een geschenk van God. *Justus ex fide vivit.*⁵ Van dit geloof legt God zelf iets in het hart, en het bewijs is dikwijls het instrument daartoe, *fides ex auditu,*⁶ maar dit geloof is in het hart en laat ons niet *Scio* maar *Credo*⁷ zeggen.

8. Ordening.

Nagaan wat er duidelijk en onweerlegbaar is in heel de toestand van de Joden.

9. In de brief over het onrecht kan komen:

Het bespottelijke feit dat eerstgeborenen alles krijgen. 'Mijn vriend, u bent aan deze kant van de bergen geboren, het is dus terecht dat uw oudste broer alles krijgt.'

'Waarom doodt u mij?'

10. De oorzaak van dit alles is de ellende van het menselijk leven. Toen men dat inzag koos men voor verstrooiing.

11. Ordening. Na de brief 'dat men God moet zoeken' de brief opstellen over het wegnemen van de belemmeringen, dat wil zeggen het betoog over de Machine, hoe je de Machine instelt, hoe je met verstand zoekt.

12. Ordening.

De mensen verachten de religie. Ze verafschuwen haar en zijn bang dat zij misschien waar is. Om dat te verhelpen moet men eerst aantonen dat de religie niet met het verstand in strijd is, en eerbied verdient, en haar prestige verlenen.

Haar vervolgens aantrekkelijk maken en bij de goede mensen het verlangen wekken dat zij waar is, en dan aantonen dat zij waar is.

Eerbiedwaardig omdat zij de mens goed begrepen heeft.

Aantrekkelijk omdat zij het ware geluk belooft.

II
IJDELHEID¹

13. Twee op elkaar gelijkende gezichten, die elk op zich niet lachwekkend zijn, wekken tezamen door hun gelijkenis de lachlust.

14. Toch laten de ware christenen zich leiden door dwaasheden, niet omdat ze eerbied hebben voor de dwaasheid, maar voor Gods bevel, die de mensen om ze te straffen aan deze dwaasheden heeft onderworpen: *Omnis creatura subjecta est vanitati. Liberabitur.*² Zo verklaart Sint-Thomas de passage bij Jakobus³ over het bevoorrechten van de rijken, namelijk dat men buiten de orde der religie treedt als men dat niet volgens Gods bedoeling doet.

15. Perseus, koning van Macedonië. Paulus Emilius.

Men nam het Perseus kwalijk dat hij geen zelfmoord pleegde.

16. Ijdelheid.

Dat iets zo in het oog vallends als de ijdelheid van de wereld zo weinig wordt onderkend dat het bevreemdt en verrast als je het dwaas noemt om naar hoge posities te streven, dát is verbazingwekkend.

17. Inconsequentie en grilligheid. Slechts van je arbeid leven en over de machtigste staat van de wereld heersen zijn zeer tegengestelde dingen. In de persoon van de Turkse sultan zijn ze verenigd.⁴

18. (751.) Een stukje van een monnikskap brengt 25.000 monniken in het geweer.⁵

19. Hij heeft vier lakeien.

20. Hij woont aan de overkant van het water.

21. Als je te jong bent heb je geen goed oordeel, en evenmin als je te oud bent.

Als je niet genoeg over iets nadenkt of te veel, houd je koppig vol en wordt het je stokpaardje.

Bekijk je je werk meteen als je het af hebt, dan ben je nog volkomen bevooroordeeld, en [doe je het] te lang erna, dan kom je er niet meer in.

Zo ook met schilderijen die je van te ver of te nabij bekijkt. Er is slechts één ondeelbaar punt dat de juiste plaats is.

De andere zijn te dichtbij, te ver, te hoog of te laag. In de schilderkunst wordt het door het perspectief vastgesteld, maar wie zal het voor de waarheid en de ethiek vaststellen?

22. De macht van de vliegen: ze winnen veldslagen, blokkeren ons denken, eten ons lichaam op.

23. De ijdelheid van de wetenschappen.

De kennis van de uiterlijke dingen zal mij in tijden van verdriet niet troosten over onwetendheid op ethisch gebied, maar de kennis van de ethiek zal mij altijd troosten over onwetendheid aangaande de uiterlijke wetenschappen.

24. Toestand van de mens.

Onbestendigheid, verveling,⁶ onrust.

25. Omdat we eraan gewend zijn koningen geëscorteerd te zien door een garde, tamboers en functionarissen en door al die dingen die automatisch respect en ontzag afdwingen, boezemt hun voorkomen, ook als ze soms alleen en zonder gevolg zijn, eerbied en vrees in bij hun onderdanen, omdat men in gedachte geen scheiding aanbrengt tussen hun persoon en hun gevolg dat men gewoonlijk met hen ziet. En niet beseffend dat dit het gevolg is van deze gewoonte, denkt het grote publiek dat het door een aangeboren kracht komt. Vandaar uitdrukkingen als: 'zijn trekken dragen het stempel van goddelijkheid', etc.

26. De macht van de koningen berust op het verstand en op de dwaasheid van het volk, en verreweg het meest op de dwaasheid. Het grootste en belangrijkste in de wereld is gebaseerd op de zwakheid, en deze basis is verbazend zeker, want niets is zekerder dan dit, dat het volk zwak zal zijn. Wat op verstandige argumentatie gebaseerd is, is zeer slecht gefundeerd, zoals eerbied voor de wijsheid.

27. Het ligt in de natuur van de mens om niet altijd vooruit te gaan; ze kent haar vooruitgang en achteruitgang.

De koorts heeft haar rillingen en haar vuur. En de rillingen geven even goed aan hoe hoog de koorts is als de hoge temperatuur zelf.

Voor de uitvindingen die de mens in de loop der eeuwen doet geldt hetzelfde en ook voor de goedheid en slechtheid van de wereld in het algemeen.

*Plerumque gratae principibus vices.*⁷

28. Zwakheid.

Alle bezigheid van de mensen is gericht op het verkrijgen van bezit, terwijl ze over geen bewijsstuk beschikken om aan te tonen dat ze het ook rechtmatig bezitten, want ze hebben alleen de menselijke verbeelding en niet het vermogen hun bezit zeker te stellen.

Hetzelfde geldt voor de kennis, want die wordt door ziekte uitgewist.

Wij zijn tot het ware niet in staat, noch tot het goede.⁸

29. *Ferox gens nullam esse vitam sine armis rati.*⁹

Zij willen liever de dood dan vrede; anderen willen liever de dood dan oorlog.

Iedere opvatting kan men hoger stellen dan het leven, waarvoor de liefde toch zo sterk en natuurlijk lijkt.

30. Voor de navigatie van een schip kiest men van de passagiers niet degene die van de beste familie is.

31. In steden waar je op doorreis bent bekommer je je er niet om of je geacht wordt. Maar als je er enige tijd moet blijven, maak je je daar wel druk over. Hoeveel tijd is daarvoor nodig? Een periode die in verhouding staat tot onze onbetekenende, armzalige tijd van leven.

32. IJdelheid.

Respect betekent: sloof je uit.

33. Ik ben nog het meest verbaasd wanneer ik zie dat niet iedereen verbaasd is over zijn zwakheid. Men is vol ernst bezig en ieder richt zich naar zijn positie, niet omdat het inderdaad goed is om dat te doen aan-

gezien het gebruikelijk is, maar alsof iedereen zeker wist waar de rede en het recht liggen. Men blijkt telkens bedrogen uit te komen en met een belachelijke bescheidenheid denken zij dat het hun eigen schuld is en niet die van de kunde die ze steeds vol trots zeggen te beheersen. Het is echter maar goed dat er zoveel van die mensen op de wereld bestaan die geen scepticus zijn, tot meerdere glorie van het scepticisme, want het toont aan dat de mens tot de meest bizarre opvattingen in staat is. Hij is immers in staat te geloven dat hij niet met deze aangeboren en onvermijdelijke zwakheid behept is en dat hij daarentegen van nature wijs is.

Niets versterkt het scepticisme meer dan dat er mensen bestaan die geen scepticus zijn. Als allen het waren zouden ze ongelijk hebben.

34. Deze school wint eerder aan kracht door haar vijanden dan door haar aanhangers, want de zwakheid van de mens treedt duidelijker aan het licht bij degenen die haar niet onderkennen dan bij degenen die haar wel onderkennen.

35. Hak van een schoen.

‘O, wat is die mooi gemaakt!’ ‘Wat een kundige ambachtsman!’ ‘Wat is deze soldaat dapper!’ Ziedaar waar onze voorkeuren en wat we het liefst willen worden uit voortkomen. ‘Wat drinkt hij veel’, ‘Wat drinkt hij weinig’: dat is het wat mensen tot matige lieden of dronkaards maakt, tot soldaten, lafaards etc.

36. Wie de ijdelheid van de mensen niet ziet is zelf knap ijdel. Wie ziet die dan ook niet, behalve de jongeren die allen het drukke leven zoeken, en de verstrooiing, en op de toekomst gericht zijn?

Maar neem hun verstrooiing weg en u zult zien dat ze van verveling¹⁰ verkommeren. Dan voelen ze hun nietigheid zonder die te onderkennen, want je bent pas goed ongelukkig als je een ondraaglijke treurigheid voelt zodra je gedwongen wordt over jezelf na te denken en niets je daarvan afleidt!

37. Beroepen.

Zo zoet is de roem, dat men alles liefheeft waaraan men haar verbindt, zelfs de dood.

38. Te veel en te weinig wijn.

Geef hem er niets van en hij kan de waarheid niet vinden. Geef hem er te veel van [en hij kan het] evenmin.

39. De mensen houden zich bezig met achter een bal of een haas aan te gaan; zelfs koningen vermaken zich daarmee.

40. Wat een ijdelheid is de schilderkunst, die bewondering wekt door de gelijkenis van dingen waarvan men het origineel volstrekt niet bewondert!

41. Wanneer je te snel of te langzaam leest begrijp je niets.

42. Hoeveel koninkrijken [zijn er niet waar ze] niets van ons weten!

43. Een kleinigheid troost ons omdat we door een kleinigheid verdrietig gemaakt worden.

44. Verbeelding.

Zij is het machtigste vermogen in de mens, deze meesteres van dwaling en onwaarheid –, des te bedrieglijker omdat ze dat niet altijd is, want ze zou een onfeilbare maatstaf voor de waarheid zijn als zij een onfeilbare voor de leugen was. En toch...

Maar, hoewel ze meestal onwaar is, geeft ze geen enkele aanwijzing over haar aard, omdat ze waar en vals hetzelfde karakter verleent. Ik heb het niet over de dwazen, ik heb het over de wijsten, en juist onder hen heeft de verbeelding terecht de meeste overtuigingskracht.¹¹ Hoe luid de rede ook protesteert, zij is niet in staat de waarde der dingen te bepalen.

Deze trotse macht, die het behaagt de rede, haar vijandin, te controleren en te domineren, om te laten zien hoeveel zij in alles vermag, heeft in de mens een tweede natuur doen ontstaan. Ze kent gelukkigen en ongelukkigen, gezonden en zieken, rijken en armen. Zij bepaalt of men het verstand gelooft, eraan twijfelt, het loochent. Zij schakelt de zintuigen uit, zij zet ze in werking. Zij heeft haar gekken en wijzen, en niets ergert ons meer dan te zien hoe zij degenen die bij haar vertoeven op een veel voller en totaler wijze tevreden stelt dan het verstand. Mensen met een levendige verbeeldingskracht¹² zijn veel gelukkiger met zichzelf dan de

verstandigen dat redelijkerwijze zouden kunnen zijn. Ze bezien de anderen met het gezag van een heerser, ze discussiëren stoutmoedig en overtuigd – de anderen beschroomd en onzeker – en hun opgewekte gezicht maakt dikwijls dat zij in de ogen van de toehoorders al gewonnen hebben, zozeer staan degenen die het idee hebben wijs te zijn¹³ in de gunst bij beoordelaars van gelijke aard. Zij¹⁴ kan dwazen niet wijs maken, maar ze maakt hen gelukkig, als om strijd met het verstand, dat zijn vrienden alleen maar ongelukkig kan maken –, de een overlaadt hen met roem, de ander met schande.

Wat bepaalt iemands reputatie? Wat maakt dat individuen, werken, wetten en de hooggeplaatsten geacht en vereerd worden? Wat anders dan dit vermogen der verbeelding? Alle aardse rijkdom [is] onbevredigend zonder haar goedkeuring. Zou je niet zeggen dat die hoogwaardigheidsbekleder, wiens eerbiedwaardige leeftijd een heel volk respect inboezemt, zich door een zuivere en hoogstaande argumentatie laat leiden en de dingen naar hun ware aard beoordeelt zonder zich op te houden met de nietszeggende bijzaken die alleen de zwakken in hun verbeelding treffen? Zie hoe hij naar een prediking gaat, vol vrome ijver, en zijn gefundeerde verstandsoordeel kracht bijzet met het vuur van zijn christelijke liefde. Daar zit hij, klaar om met voorbeeldige eerbied te luisteren. Stel nu dat de priester die verschijnt door de natuur begiftigd is met een hese stem en een raar gevormd gezicht, dat zijn barbier hem slecht geschoren heeft en hij toevallig ook nog onder de modder zit, dan wed ik, hoe grote waarheden hij ook verkondigt, dat onze raadsheer zijn ernst verliest.

De grootste wijsgeer ter wereld op een plank die breder is dan nodig: als daaronder een afgrond gaapt, zal, ook al is hij verstandelijk overtuigd van zijn veiligheid, zijn verbeelding de overhand nemen. Velen zouden de gedachte niet eens kunnen verdragen zonder dat ze verbleken en hun het zweet uitbreekt.

Ik wil niet alles vermelden wat zij¹⁵ uitricht. Iedereen weet dat het zien van katten of ratten, het vergruizelen van een stuk steenkool etc. het verstand volledig van de wijs plegen te brengen. De toon van een stem beïnvloedt ook de verstandigste mensen, en geeft een betoog en een gedicht een ander effect.

Door liefde of haat toont de gerechtigheid een ander gezicht. En hoeveel rechtvaardiger vindt een advocaat de door hem bepleite zaak niet, wanneer hij vooraf goed betaald is? Hoeveel gunstiger komt zij